

EĞİTİMİN GÖRME ENGELLİ KADINLARIN TOPLUMSAL VE SİYASAL KATILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

Nuran AYTEMUR SAĞIROĞLU**

ÖZET

Eğitim, bireylerin kendini gerçekleştirmesine ve insani zenginleşmeye katkıda bulunması açısından temel insan haklarından ve bağımsız ve kendi kendine yeten bir yaşam sürmenin temellerinden birisi olarak görülmektedir. Ancak engelli bireylerin, özellikle de engelli kadınların, çok büyük bir kısmı bu haktan yararlanamamaktadır. Bu durum, istihdamla, toplumsal ve siyasal katılımı ilgili sorunları beraberinde getirmektedir. Bu çalışma, eğitimin engelli kadınların toplumsal ve siyasal katılımı üzerindeki etkisini görme engelli kadınlarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler ve odak grup tartışmalarına dayanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın bulguları, eğitimin bağımsız ve kendi kendine yeten bir yaşam için gerekli koşulları hazırlayarak görme engelli kadınların toplumsal ve siyasal katılımında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ancak katılımcıların görme engellilere yönelik kursların, istihdam edilmenin ve ekonomik bağımsızlığın önemine dikkat çekmesi ve gerek toplumsal gerekse siyasal düzlemde engellilere yönelik toplumsal önyargılarla mücadele edilerek toplumda engelliliğe ilişkin bir farkındalık yaratılması gerektiğini vurgulaması, görme engelli kadınların toplumsal ve siyasal katılımını artırmada eğitimin yanında başka etkenlerin de önemli rol oynadığının göstergeleri olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Eğitim, Görme Engelli Kadınlar, Bağımsız Hareket, Toplumsal Katılım, Siyasal Katılım.

ABSTRACT

THE IMPACT OF EDUCATION ON THE SOCIAL AND POLITICAL PARTICIPATION OF WOMEN WITH VISUAL IMPAIRMENTS

Education is seen as one of the basic human rights in terms of self-realization and human enrichment. It is also considered as one of the bases of independent and self-sufficient living. However, most of the disabled people, especially disabled women, can not make use of this right. This leads to problems

* Bu makale, 2011-2012 yıllarında ODTÜ’de Doktora Sonrası Araştırma Programı (DOSAP) kapsamında Doç. Dr. Aslı Çırakman danışmanlığında yürütülen “Eğitimin Engelli Kadınların Yaşamları Üzerindeki Rolü” başlıklı çalışmadan üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü (aytemur_n@ibu.edu.tr); aytemurn@gmail.com)

regarding employment, social and political participation. This study aims to examine the impact of education on the social and political participation of disabled women depending on the in-depth interviews and focus group interviews conducted with visually-impaired women. The findings of the study demonstrate that education plays an important role in the social and political participation of visually-impaired women, preparing the conditions for independent and self-sufficient living. However, the participants' emphasis on the courses for visually-impaired people, employment and economic independence, and the necessity of raising awareness about disability struggling against social prejudices against disabled people displays that, besides education, other factors also play an important role in increasing social and political participation of disabled women.

Keywords: *Disability, Education, Women with Visual Impairments, Independent Movement, Social Participation, Political Participation.*

1. Giriş

Eğitim, bireylerin kendini gerçekleştirmesine ve insani zenginleşmeye katkıda bulunması açısından temel insan haklarından birisi olarak kabul edilmiştir. Eğitim, aynı zamanda, istihdamla birlikte, bağımsız ve kendi kendine yeten bir yaşam sürmenin de temeli olarak görülmektedir. Ancak yapılan araştırmalar,¹ engelli bireylerin, özellikle de engelli kadınların, çok büyük bir kısmının bu haktan yararlanmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, istihdamla, toplumsal ve siyasal katılımı ilgili sorunları beraberinde getirmektedir. Engellilik, geleneksel toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve toplumsal cinsiyete ilişkin önyargılar engelli kadınları engelli erkeklere kıyasla daha dezavantajlı bir konuma sokmakta; engelli kadınların kamusal alandan dışlanmasına yol açarak toplumsal ve siyasal katılımını olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu çalışma, eğitimin engelli kadınların toplumsal ve siyasal katılımını nasıl etkilediğini görme engelli kadınlarla yapılan görüşmelere dayanarak incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada derinlemesine görüşme ve odak grup tartışmaları ana veri oluşturma teknikleri olarak kullanılmıştır. Araştırmanın evreni, Ankara'da yaşayan üniversite mezunu ve üniversite öğrencisi görme engelli kadınlar olarak belirlenmiş, araştırmanın örnekleme kartopu yöntemi ile oluşturularak yaşları 19 ila 50 arasında değişen 22'si üniversite mezunu, 4'ü üniversite öğrencisi olmak üzere toplam 26

¹ 2002-Özürümler Araştırması, engelli bireyin eğitim hizmet ve olanaklarından yararlanmadığını ortaya koymaktadır. Türkiye'de, çoğunluğu yaşlılar olmak üzere, nüfusun % 12.29'u engellidir (toplam nüfus 70.586.256, engelli nüfus 8.357.000). Engelli erkeklerin sayısı, engelli kadınlara oranla daha fazladır. Engelli nüfusun %36'sı –yaklaşık 3 milyon– okuma yazma bilmemektedir. Engelli kadınların ise yarıdan fazlası okuma yazma bilmemektedir. Engelli nüfusun sadece %2.24'ü yükseköğrenim görmüştür. Aynı araştırmaya göre, engellilerin iş yaşamına erişimleri de kısıtlıdır. Engelli birey ev içinde tecrit edilmekte, dolayısıyla da kamusal alana erişimi kısıtlanmaktadır (<http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf>, erişim tarihi: 04.06.2016).

görme engelli kadınla görüşülmüştür. Çalışmada, engelliliğin “toplumsal bir inşa” olduğu kabulünden hareketle toplumda nasıl temsil edildiğine ve engellilere yönelik toplumsal önyargılara değinilmiş, ardından katılımcıların deneyimlerine referansla eğitimin görme engelli kadınların bağımsız ve kendi kendine yeten bir yaşam sürmesinde ve toplumsal ve siyasal katılımında nasıl bir rol oynadığı ele alınmıştır.

2. Engellilik ve Engellilere Yönelik Toplumsal Önyargılar

Herşeyden önce belirtilmesi gereken, engelliliğin “toplumsal olarak inşa edildiği”dir.² Tıpkı “kadınlık” gibi engellilik de biyolojik gerçeklikten toplumsal olarak inşa edilmiştir (Wendell, 2010: 338). Bir başka deyişle, biyolojik olanın, kadınlığı ve engelliliği anlamlandıran ve şekillendiren bağlam ve ilişkilerin dışında anlaşılması mümkün değildir. Her ikisi de cinsiyet ayrımcılığı yapan (*sexist*) ve engellilikten korkan (*disability-phobic*) toplum tarafından benzer bir muameleye maruz kalmaktadır (Fine ve Asch, 1988: 6). Engelliliği engelli olarak tanımlanan kişide var olan bir özellik değil, anlamını toplumsal ve kültürel bağlamda bulan bir “inşa” olarak nitelendiren bu tür bir bakış açısında, engelliliğin nasıl tanımlandığı ve toplumda nasıl temsil edildiği önem kazanmaktadır. Bu ise, engellilere yönelik toplumsal önyargılardan söz etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu önyargıların başında engellilerin –ki birçoğu hastalık nedeniyle engelli olmuştur ve olumsuz koşullarda yaşamaktadır– “yetersiz”, “zayıf”, “acı”, “yardıma muhtaç”, “hasta” ve “zavallı” insanlar olarak algılanmaları gelmektedir.³ Bu durum, engellilerin çoğunun toplumun geri kalanından ayrı yaşaması ve eve bağ(ım)lı olmaya zorlanması, bunun sonucunda da insanların çoğunun engelli bireylerle yaşamın farklı alanlarında –

² Engelliliğin toplumsal bir fenomen olarak görülmesi, engellilik yazınında uzun bir süre hüküm sürmüş olan Tıbbi modele eleştirel bakan yaklaşımların ortaklaştığı bir noktadır. Engellilik çalışmalarında temelde üç yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, engelliliği bireyin kendisinden kaynaklanan bir “bozukluk”, “eksiklik” veya “hastalık”, dolayısıyla da ortadan kaldırılması, minimize edilmesi, “normalleştirilmesi” gereken kişisel bir durum olarak gören Tıbbi-Bireysel modeldir. Bu egemen yaklaşıma karşı ortaya çıkmış olan Sosyal Model ise, sorunun kaynağı olarak engelli bireyin kendisi veya yeti yitimi olan bedeninden ziyade, “engelleyen, engel inşa eden egemen toplumsal pratikler”, kurumlar ve sosyal çevreye işaret eder. Üçüncü olarak ise, son dönemlerdeki feminizm, beden, postyapısalcılık ve fenomenoloji tartışmalarından ilham alan ve önceki iki yaklaşımın güçlü ve zayıf yanlarını değerlendiren Engellilik veya Yeti Yitimi Sosyolojisinden söz edilmektedir. Bu yaklaşım, engelliliğin “biyolojik-bedensel kısmıyla (yeti yitimi-*impairment*)” ilgilenen tıbbi-bireysel modele karşı “egemen toplumsal pratiklerin oluşturduğu engellere” odaklanan sosyal bir model önermenin, “biyolojik ve toplumsal olan arasındaki ikiliği yeniden ürettiğini” dile getirmektedir. Oysa yukarıda da değinildiği gibi, son zamanlarda yapılan tartışmalarda bedenin de toplumsal olarak inşa edildiğine dikkat çekilmektedir (Bezmez vd., 2011: 19).

³ Engellilere yönelik bu tür bir yaklaşım, engelliliği büyük ölçüde bireyin “yetersizliği”, sahip olduğu “bozukluk” veya “eksiklik”le açıklayan, “tıbbi model”le paralellik arz etmektedir. “Egemen kültür” de hastalığa ve çaresizliğe yol açan toplumsal koşulları iyileştirmek yerine, engellilerin yaşamak zorunda bırakıldığı olumsuz koşulları, bir “doğası gereği” zavallı insanlar grubu ya da tabakası yaratarak ve “gerçekliği baş aşağı çevirerek” açıklamaya çalışmaktadır (Charlton, 2010: 156).

işyerinde, okulda, sinemada vb.– karşılaşmaması ve etkileşime girmemesiyle yakından ilişkilidir (Charlton, 2010: 156). Nitekim bu önyargılarla ve “ayrımcı”, “damgalayıcı” ve “dışlayıcı” tutumlarla hayatın her alanında karşılaştıklarını belirten ve insanların bu konudaki “bilinçsizliği”nden yakınan katılımcılar da bunu engellilerin toplumdan, kamusal alandan dışlanmasıyla ilişkilendirmektedirler. Onlara göre, engelli bireylerin toplumdan yalıtılması, insanların engellilere ilişkin önyargılarını besleyerek bilinçsizlik halini daha da pekiştirmektedir. Bu durum, engellilik konusunda daha bilinçli olması beklenen özel eğitim öğretmenlerinin davranışlarında bile gözlemlenebilmektedir. Katılımcılar, eğitim sürecinde yaşadıkları sorunlardan bahsederken, bazı öğretmenlerinin kendilerine yönelik tutumunu eleştirmekte, bu tutumları öğretmenlerinin üniversitede veya iş hayatında engelli bireylerle karşılaşmamış ya da ona uygun bir eğitim almamış olmasıyla açıklamaktadırlar.

Bu noktada eğitimin önemine dikkat çeken katılımcılar, okulda ve özellikle üniversiteye giriş sınavında gösterdikleri başarının ailelerinin ve yakın çevrelerinin kendilerine bakışını ve tutumunu önemli ölçüde değiştirdiğini⁴ dile getirmektedirler. Birşeyler yaptıkça, başarıya ulaştıkça yakınlarının güvenini kazandıklarını ifade eden katılımcılar –ki bu durum, kendilerine ilişkin algılarının da değişmesine yol açmaktadır– bunun uzun, zor ve sancılı bir süreç olduğunu belirtmektedirler. Engellilere yönelik toplumsal önyargılar ve kalıpyargıların yıkılmasının ancak engelli bireylerin neler yaptıkları ve başardıklarına tanık olunmasıyla mümkün olduğunu dile getiren katılımcılar, devletin ve medyanın engelli bireylerin neler yapabildiğini topluma anlatarak ve göstererek bu süreçte aktif rol oynaması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Kısacası, yapılması gereken, vurguyu engelliliğe ilişkin “yanlış”, “anormal” veya “normalden sapmış” olandan, engeliyle yaşamak zorunda olan kadın ya da erkeklerin yetenek ve güçlerine kaydırmaktır (Nosek, 2010: 503).

3. Eğitimin Görme Engelli Kadınların Toplumsal Katılımındaki Rolü

Eğitim, engellilere yönelik toplumsal önyargıların ve kalıpyargıların yıkılmasının yanında engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinde ve toplumsal katılımında da önemli bir oynamaktadır. Bu çalışmada, görme engelli kadınların toplumsal katılımı, toplumla bütünleşme sürecinde kilit rol oynayan ve avantajları ve dezavantajlarıyla literatürde oldukça tartışmalı bir yer işgal eden özel eğitim-

⁴ Ancak bu noktada katılımcıların ailelerinin kendilerine yönelik algı ve tutumlarında yaşanan değişimin genel olarak engellilere yönelik önyargıları değiştirmedini ve her ne kadar “koruma güdüsüyle karışmış” olsa da “akıllarının bir kenarında” onların engelli oluşunun kaldığını belirtmektedirler.

kaynaştırma eğitimi ve bağımsız hareketin gelişmesi konularına odaklanılarak ele alınacaktır.

3.1. Özel Eğitim-Kaynaştırma Eğitimi

Eğitimin engelli bireylerin toplumsal katılımında oynadığı rolü ele alırken öncelikle değinilmesi gereken, engelliliğe ilişkin literatürde oldukça tartışmalı olan özel eğitim-kaynaştırma eğitimi meselesidir. Özel eğitim okullarını tercih edenler – ki buna ebeveynlerin dikkate değer bir kısmı ve bazı engelli çocuklar da dahildir– buna gerekçe olarak engelli çocukların normal okullarda tecrit edildiğine/yalnızlığa itildiğine, özel okullarda ise akranlarıyla destekleyici/dayanışmacı ilişkiler içerisinde olduğuna işaret etmektedirler. Örneğin, işitme engelli ebeveynler ve kurdukları örgütler, “işaret dili”nin eğitim ve enformel iletişim dili olduğu ve “sağır kültürü”nün vurgulandığı “işitme engelli çocuklar için okullar”ın varlığını desteklemektedirler. Daha genelde, özel eğitim okullarını savunanlar, bu okulların daha erişilebilir bir ortam/çevre ve uygun teknik yardım ve donanım sağladığını, eğitimi ve deneyimli özel eğitim öğretmenlerine ve daha iyi bir öğrenci-öğretmen oranına sahip olduğunu öne sürmektedirler (Barnes ve Mercer, 2010: 107).

Öte yandan, özel eğitim okullarına karşı olanlar ise bu okulların engelli olmayanların bakış açısını yaymanın ve engellilerin “ikincil” konumunu sürdürmenin temel kanalları olduğunu belirtmektedirler.⁵ Kaynaştırma eğitiminin –özellikle toplumsal eşitlik ve yurttaşlık haklarının bir parçası olarak– yararlarına işaret eden özel eğitim okulu karşıtları, bu eğitimin cehaletin ve olumsuz klişelerin ortadan kalkmasına yardımcı olduğunu, engelli ve engelli olmayan çocuklar arasında arkadaşlığı teşvik ettiğini, özgüven ve özsaygının gelişmesine olanak sağladığını, engelli çocuklara daha geniş bir müfredat sunduğunu ve konu uzmanı öğretmenlere ulaşmayı teşvik ettiğini vurgulamaktadırlar (Barnes ve Mercer, 2010: 108).

Engelli öğrencilerin özel eğitim okullarında diğer akranlarından ve toplumdan soyutlanarak tecrit edildiği ve bunun olumsuz etkileri, görme engelli kadınların da vurguladığı noktalardan birisidir. Kadınlar, öncelikle küçük yaşta ailelerinden ayrılarak Körler Okulu’nda yatılı öğrenim görmeyen yarattığı duygusal

⁵ Bu noktada, Chicago’lu eğitimci ve engelli hakları aktivistleri Carol Gill ve Larry Loss’un özel eğitim görmüş olan yirmibir kişiyle yaptığı araştırma özel eğitimin dezavantajlarına dair sonuçları açısından anılmaya değerdir. Söz konusu araştırma, katılımcıların özel eğitimin kendilerini “daha da pasifleştirdiğine” ve “kaderlerine boyun eğmelerini” sağladığına inandıklarını göstermiştir (Charlton, 2010: 155). Michael Oliver da (1996) Tıbbi model üzerine temellenmiş olan özel eğitimin, engellilerin uzun zamandır maruz kaldığı baskıya katkısıyla karakterize olduğunu öne sürmektedir.

travmaya işaret etmektedirler. Kendileri gibi olanlarla, benzerleriyle bir arada olmanın olumlu etkileri de olduğunu (özgüvenin erken gelişmesi gibi) dile getiren katılımcılar, öte yandan bunun bir yalnızlığı da beraberinde getirdiğini, bunun ise bazı çocuklarda “hırçınlığa”, bazılarında da “travmaya” yol açtığını belirtmektedirler. Bu okullarda “koruma” adı altında –ki bu, katılımcılardan birisi tarafından “sadece işin kolayına kaçmak” olarak nitelendirilmiştir– dış dünyayla ilişkilerinin koparıldığını dile getiren kadınlar, belirli ve sınırlı zamanlar dışında okuldan dışarıya çıkmalarına izin verilmediğini, “asosyal” yetiştirildiklerini, bu nedenle de “dışarda ne yapacaklarını bilmedikleri”ni belirtmektedirler. Sekiz sene özel eğitim okulunda öğrenim gördükten sonra lise eğitimiyle beraber “ne olduğunu bilmediği” ve “ötekileştirildiği” bir çevreye girdiğini belirten bir katılımcı bu durumu şöyle betimlemektedir:

... [S]en özel eğitimde okuyosun sekiz sene, lise eğitimine geliyorsun. Ne olduğunu bilmediğin bir çevreye geliyorsun. Çünkü herkes senin gibi dedim ya demin, artık hiç kimse senin gibi değil. Sen teksin, ötekisin onlar için. Ve napıcağımı bilmiyorsun. Dışardaki dünyadan haberin yok. Sudan çıkmış balık gibi giriyosun. Ve o bocalamayla, zaten ergenlik dönemi de var ortada, birçok şeyle mücadele etmeye başlıyorsun. Dersleri mi yapıcaksın, kendini mi ifade edeceksin, çevreyi mi öğreneceksin, çevreyle mi kaynaşacaksın, vs., vs.

Toplumdan yalıtılmışlık sorununa dikkat çeken bir başka katılımcı, özel eğitim okullarını “fanus”a benzetmekte, çocukların bu fanusun içinde yetiştirildiğini, sonra da hiçbir destek vermeden “suya bırakıldığı”nı, çocukların da “boğulmamak için çırpındığı”nı ve “çırpınarak hayatlarına devam ettiği”ni belirtmektedir. Aynı katılımcı, Körler Okulu’nda baston eğitiminin olmayışını örnek vererek –ki baston verilmeyişine gerekçe olarak “çocukların bastonu birbirlerine vurdukları” belirtilmiş– bu okullarda çocuklara gereken becerilerin de kazandırılmadığına dikkat çekmektedir. Bu durumun, özel eğitim okullarından mezun olup genel eğitim sınıflarına dahil olan öğrenciler açısından geçiş ve uyum sürecini oldukça zorlaştırdığı görülmektedir. Nitekim, Körler Okulu’nu “yarı kapalı cezaevi” olarak nitelendiren bir katılımcı, oradan mezun olup ortaokula başladığında “acaba görenlerle bir arada yapabilir miyim yapamaz mıyım?” sorusunun zihnini sürekli kurcaladığını dile getirmektedir. Gerçekten de engelli öğrencilerin çoğu için genel eğitim sınıflarına dahil olma süreci uzun, zor ve sıkıntılıdır. Öncelikle, engelli öğrenciler bu sınıflara geldiği zaman genellikle hoş karşılanılmaktadır. Öğretmenler, engelli öğrencileri sınıflarına kabul etmeye hazır olmadıklarını ifade etmekte ya da bu konuda isteksiz davranmaktadırlar. Kaynaştırma eğitimine karşı gösterilen bu direncin gerisinde, engelli öğrencilerin “itaatsiz” olacakları veya sınıf

düzenini bozacakları korkusunun⁶ da yer aldığını söylemek mümkündür. Bu nedendir ki, özel eğitim, genel eğitim sınıflarının düzenini bozabilecek öğrencileri uzaklaştırarak (*removing*) düzeni muhafaza etmenin bir yolu haline gelmiştir (Connor ve Ferri, 2007: 68). Buradan yola çıkarak, her ne kadar çoğunlukla öğrencilerin özel eğitimde yalıtılmış olduğundan söz edilse de, genel eğitim sınıflarında da engelli öğrencilerin “yabancılaşması” söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla, engelli öğrencileri sadece var ve görünür kılmak, etkileşimi veya bütünleşmeyi sağlamak anlamına gelmemektedir. Ancak gerçek ve etkin bir katılım söz konusu olduğunda –ki bu, genel eğitimde “köklü değişiklikler” gerektirmektedir– kaynaştırma ilkeleri hayata geçirilebilir (Connor ve Ferri, 2007: 72).

Kısacası, özel eğitimin bazı olumlu yanlarına rağmen görme engelli bireylerin yaşamlarında özellikle toplumla bütünleşme açısından olumsuz etkileri olduğunu, bu nedenle de mevcut haliyle pek çok aksaklıkları olmasına rağmen –öğretmen yetersizliği, öğrencilerin engellerinin göz ardı edilerek onların işine yaramayacak dersler almaya zorlanmaları (örneğin görme engelliler için resim dersi, güzel yazı dersi, iş teknik dersi gibi)– kaynaştırma eğitiminin tercih edildiğini söylemek mümkündür. Kaynaştırma eğitimi almış olan bir katılımcı bu tercihini şöyle dile getirmektedir:

Ben ... benim tek eksiğim braille diye düşünüyorum. Bir sürü kez örselendim. Arkadaşlarımdan her zaman farklıydım. İşte rahat rahat arkadaşlarımla kavga edip özgürce küsemedim bile çünkü onlara muhtaçtım. Yani bi sürü şey yaşadım. Beden öğretmenim basket oynatmaya çalıştı. Resim öğretmenim yağlıboya yaptırmaya çalıştı. Hiçbirinden anlayış görmedim ama yine de tercih ederim, pişman değilim. Tek eksiğim bi braille ama yine de pişman değilim.

3.2. Bağımsız Hareketin Toplumsal Katılımdaki Rolü

Buraya kadar aktarılanlar, eğitimin –özellikle de üniversite eğitimi– engellilere yönelik önyargıların ve kalıpyargıların kısmen de olsa ortadan kaldırılmasında ve engelli bireylerin toplumla bütünleşmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu durum, engelli bireylerin kendilerine ilişkin algılarını da etkilemektedir. Nitekim, katılımcılar eğitim sürecinin kendini tanıma, özgüven

⁶ Nirmala Erelles (2005: 72) de aynı noktaya dikkat çekmekte ve engelli öğrencinin, fizyolojik farklılıklarının/aşırılıklarının (*excesses*) okul disiplini bozduğu düşünülen “asi” bir özneyi temsil ettiğini; aslında öğrencileri öğrenme güçlüğü, duygusal ve davranışsal bozukluklar gibi çeşitli etiketlerle adlandıran özel eğitim programlarının varlığının, normal okulların kurallara uyma ve rasyonellik taleplerini karşılamaktan uzak olan bu bedenlerin yıkıcı, sekteye uğratici müdahalelerini etkili bir biçimde kontrol altına almaktaki yetersizliğinden kaynaklandığını öne sürmektedir.

ve özsaygının gelişip pekişmesine katkısının altını çizmektedirler. Özellikle üniversite yaşamının kendini tanıma açısından önemi, katılımcıların dikkat çektiği noktalardan birisidir. Nitekim, görüşülen kadınların çoğunun “engelli” olduklarını kabul edip⁷ beyaz baston kullanmaya başlamalarının üniversite yıllarına denk geldiğini belirtmesi dikkate değerdir. Bu durum, özgüven ve özsaygının gelişip pekişmesini de beraberinde getirmektedir. Öyle ki, katılımcılar, özellikle üniversitenin ilk yıllarında karşılaştıkları sorunlardan bahsederken, bugün – “haklarının bilincinde olan” bireyler olarak– aynı sorunla karşı karşıya kalsalar tutumlarının çok farklı olacağını ifade etmektedirler. Bu noktada, her ne kadar üniversite eğitiminin azımsanamayacak bir önemi ve katkısı olduğunu dile getirirler de katılımcıların kendi deneyimlerinden de yola çıkarak, eğitimin “örgün eğitim”le sınırlanmaması gerektiği vurgusu dikkat çekicidir. Burada söz konusu olan, özellikle görme engellilere yönelik kurslardır –bilgisayar kursu gibi. Katılımcıların çoğu, beyaz baston kullanmaya başlamalarını, bağımsız hareket⁸ ve toplumsal katılım açısından dönüm noktası olarak görmektedir. Bağımsız hareketin kendi başına bir yerden bir yere gidebilmek anlamında özgürlük sağladığını, bu nedenle de son derece önemli olduğunu ifade eden katılımcılar, bunu, “engelli olduğunu kabul edip hiç çekinmeden bastonu eline alıp etrafa gösterebilmek”le, kendiyi barışık olmakla, özgüvenle, gerektiğinde yardım isteyebilmekle ilişkilendirmektedirler.⁹ Bastonun bağımsız hareket açısından önemi,¹⁰ katılımcıların baston kullanmadan önce yaşadığı sorunlar göz önüne alındığında daha da anlaşılır olmaktadır. Şöyle ki; katılımcılar, özellikle üniversiteye başladıktan sonra, ailelerinin ya da arkadaşlarının sürekli onlara refakat etmesinin “gururlarına dokunduğu”nu belirtmekte ve “özel hayatlarının kalmadığı”nın altını çizmektedirler. Başlangıçta baston kullanmaktan utandıklarını –ki burada “karşı cins tarafından beğenilme kaygısı” da söz konusudur– dile getiren katılımcılar, baston kullanmakla birlikte yalnızca kendi başlarına bir yerlere gidip gelmek anlamında değil, aynı zamanda kendilerine ilişkin kararlar almak anlamında da “özgürleştikleri”ni belirtmektedirler. Ancak bu sürecin üniversite yıllarına denk geldiği, üniversitenin bağımsız yaşama yolunda atılan önemli bir adım olduğu katılımcıların ısrarla altını çizdiği bir noktadır. Nitekim,

⁷ Eğitim almamış olan engelli kadınlar açısından “engelli” ve “kadın” olmanın –toplumdaki olumsuz önyargılarla birlikte düşünüldüğünde– engellerini kabullenmekte yarattığı güçlük, katılımcıların vurguladığı noktalardan birisidir. Bu noktada, katılımcıların bir kısmının Körler Okulu’nda onlara baston verilmediğini ve “görme engelinden utanarak” yetiştirildiklerini belirtmeleri dikkat çekicidir.

⁸ Burada, katılımcıların tamamının bağımsızlığı “bağımsız hareket”le özdeşleştirmiş olduğunu belirtmek gerekir.

⁹ Katılımcılardan birisi, bağımsız hareket geliştiremeyen görme engellileri “gayrimenkul” olarak adlandırdıklarını dile getirmektedir.

¹⁰ Bastonun görme engellilerin hayatındaki yerini ve önemini, katılımcıların evden bastonsuz çıkmayı “gözünü evde unutmak” ya da “ayakkabı giymeden çıkma”ya benzetmelerinden de anlamak mümkündür.

bağımsız hareketi üniversiteye girmeden önce gelişmiş olan katılımcılar da üniversiteyle birlikte hayatlarının büyük ölçüde değiştiğini, daha “sosyal” bireyler haline geldiklerini ifade etmektedirler. (Katılımcıların büyük kısmı taşradan geldiği için sinema, tiyatro, konser gibi etkinliklere katılmanın onlar için yeni bir şey olduğunu dile getirmektedirler.) Ailelerinin onları engelli olmaktan çok kadın oldukları için kısıtladıklarını belirten katılımcılar, üniversiteyi kazanıp başka bir şehirde yaşamaya başlamalarının ailelerine bağımlılığı büyük ölçüde ortadan kaldırarak onları daha bağımsız kıldığını, tek başına yaşamının ve tek başına kararlar almanın özgüven ve özsaygının gelişip pekişmesi açısından son derece önemli olduğunu belirtmektedirler. Öyle ki, katılımcılardan biri üniversitede yapamayacağını sandığı pek çok şeyi yapabileceğini kendine kanıtladığını, bilmediği yerlere gidip yerleşmenin, yeni bir yerde hayata başlamanın onu korkutmadığını söylerken, bir diğeri ailesiyle çatışmayı göze alarak birkaç aylığına tek başına yurtdışına gittiğini dile getirmektedir. Yine katılımcılardan birinin eğer lise mezunu olarak kalmış olsaydı “hayatında çok bir şeyin değişmeyeceği”ni, lisede engelliliğe ve toplumsal cinsiyete ilişkin yaygın bakış açısını besleyen “klasik” bir eğitimden geçildiğini, bunların ancak üniversitede yıkılabildiğini belirtmesi dikkate değerdir.

Katılımcıların deneyimleri, eğitimin bağımsız ve kendi kendine yeten bir yaşam sürme olanağına kavuşmak açısından önemini ortaya koymaktadır. Bu konuda eğitim kadar önem atfedilen ve onu tamamlayıcı bir başka unsur ise istihdamdır. Eğitimin istihdam edilmedeki dolayısıyla da ekonomik bağımsızlığa sahip olmadaki rolüne dikkat çeken kadınlar, bunun “kendini ifade etme” açısından da son derece önemli olduğunu dile getirmektedirler. Eğitimli ve çalışıyor olmanın onların bir köşede oturup sürekli başkalarından maddi beklentileri olan, başkalarının yardımına¹¹/desteğine muhtaç bireyler olmaktan kurtardığını ve bu durumun da insanların onlara bakışını değiştirdiğini belirtmektedirler. Bir başka deyişle, eğitimin bireyleri her yönüyle (“duygusal”, “sosyal”, vb.) geliştirip kendilerini toplumda ifade edebilmelerine olanak sağladığını belirten katılımcılar, her ne kadar insanlar onlara öncelikle “engelli” diye yaklaşılsalar da eğitimli, çalışan, ekonomik bağımsızlığını kazanmış bir birey olduklarını gördükleri zaman onlara bakışının hemen değiştiğini ifade etmektedirler.

Ancak burada bir parantez açıp katılımcıların iş dünyasının genel olarak “görmeye dayalı” olduğunu, dolayısıyla da görme engellilerin hiçbir işe

¹¹ Ancak burada, katılımcıların yardım almaya karşı olmadıklarını, aksine insanın her zaman yardıma ihtiyacı olduğunu düşündüklerini de eklemek gerekir.

yaramayacağı düşüncesiyle “vasıfsız” işlerde çalıştırıldığına dikkat çektiklerini eklemek gerekir.¹² Bu konuda özellikle görme engellilerin santral memuru olması yönündeki yaygın beklentiden¹³ yakınan katılımcılar, bu düşüncenin henüz ilkokuldayken onlara empoze edildiğini ve kendilerine santral sertifikası verildiğini ifade etmektedirler. Ancak her ne kadar lise mezunu kadrosuyla santralde çalışan ya da kendi uzmanlık alanlarında istihdam edilmeyen katılımcılar “kurumun en atıl elemanı” ya da “değersiz, işe yaramayan, kadroyu dolduran” bir eleman olarak görülseler de bu durumun katılımcıların kendilerini değersiz hissetmelerine yol açtığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Şöyle ki; katılımcılar, önemli olanın, bu durumu “ne kadar kabul edip içselleştirdikleri ya da değiştirebildikleri” olduğuna dikkat çekmekte ve “kendilerine ilişkin beklentilerinin azalmadığı”nı çünkü “kendi potansiyelleri”ni, “ne yapıp ne yapamayacakları”nı bildiklerini belirtmektedirler. Bu noktada, katılımcıların “herkesin kendileri gibi olmadığı”nı, bazı engellilerin “memur oldukları için çok mutlu oldukları”nı ve kendilerini “çalıştıkları kuruma ait hissettikleri”ni belirterek kendilerini diğer engellilerden ayırmaları da ayrıca dikkate değerdir.

Eğitimin görme engelli kadınların siyasal katılımını nasıl etkilediğini tartışmadan önce, katılımcıların dikkat çektiği noktalardan bir diğeri olan akran gruplarının –özellikle de kendileri gibi engelli olan hemcinsleriyle birarada olmanın– toplumsal katılımı oynadığı role de değinmek yerinde olacaktır. Öncelikle, engelli kadınlar, bu sayede, bedenleri, duyguları ve karşı karşıya kaldıkları sorunlar açısından yalnız olmadıklarının farkına varmaktadır. Bunun yanında, engelli kadınlar birbirleri için rol model olabilmektedir. Bu, kadınların görünürlüğünü artırmak ve onları “güçlendirmek” açısından son derece önemlidir. Yine, akran grupları, engelli kadınlara, yeni ilişkiler/bağlantılar kurarak engellilikle ilintili veya engellilikten kaynaklanan yalıtılmışlığı kırma, farklı ortamlarda paylaşılması zor olan konuları tartışma ve kadınların ortak deneyimlerine dair bilgi sahibi olma ve kendi toplumsal cinsiyet ve engellerinden kaynaklanan “biricikliği”ni görme olanağı sunmaktadır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda,

¹² Devlet Personel Başkanlığı Mayıs 2016 verileri, bunu destekler niteliktedir. Şöyle ki; bu verilere göre, kamuda istihdam edilen engelliler içinde görece daha az engelli olanların tercih edildiği, ortopedik engeli olanların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ortopedik engellileri, sırasıyla, Sınıflanamayan, Görme, Süreğen (kronik), İşitme, Zihinsel, Ruhsal ve Duygusal ve son olarak da Dil ve Konuşma takip etmektedir. Bu verilere göre, istihdam edilen 43.151 engelliden 9995’i kadın, 33.156’sı ise erkektir. Bunlar içinde, görme engelli kadınların sayısı 2022, erkeklerin ise 7115’tir. Kısacası, kamuda istihdam edilen toplam 43.151 engelli personelden sadece 9137’si görme engellidir (<http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri>, erişim tarihi: 08.06.2016).

¹³ Bu noktada, katılımcıların engellilerin seçebileceği mesleklerin sınırlılığından yakılarak bu alanların genişletilmesi gerektiğine –örneğin, radyoda ya da televizyonda sunuculuk– işaret ettiği de belirtilmelidir.

böylesi bir ilişkinin/bağlantının, kendini psikolojik ve fiziksel olarak iyi hissetme açısından ne denli kritik bir rol oynadığı açıktır. Öyle ki, bu tür bir ilişkinin/bağlantının yokluğu, beraberinde getirdiği kopukluk ve yalıtılmışlıkla sağlığın bozulmasına yol açabilmekte, özellikle de hareket kısıtları nedeniyle toplumdaki yalıtılmış engelli kadınlarda, kronik izolasyon ve depresyonla sonuçlanmaktadır (Nosek, 2010: 510-511).

5. Eğitim ve Siyasal Katılım

Buraya kadar aktarılanlar, eğitimin görme engelli kadınların toplumsal katılımı üzerinde nasıl bir rol oynadığına ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Eğitimin görme engelli kadınların siyasal katılımını nasıl etkilediğine gelince; Türkiye'de genel olarak kadınların özelde ise görme engelli kadınların tıpkı eğitim hakkından yararlanma ve istihdam edilme konusunda olduğu gibi, temsiliyet ve siyasal katılım bağlamında da dezavantajlı bir konumda olduklarını söylemek mümkündür. Bu çalışmada, engelli kadınların siyasal katılımı, kamusal alan-özel alan ayrımı, yurttaşlık, siyaset ve özellikle feminizmin/kadın hareketinin de çabası, mücadelesi ve katkılarıyla bu kavramlarda yaşanan dönüşümlere referansla ele alınacaktır.

Kadınların siyasal katılımı tartışması, öncelikle, kamusal olan-özel olan ayrımını sorgulamayı beraberinde getirmektedir. Nitekim, özel alan ve kamusal alan arasındaki ayrım ve kamusal alanın eril değerlerle –rasyonellik gibi– tanımlanıp kadınların bu alandan dışlanarak özel alana hapsedilmeye çalışılması, başlangıcından itibaren kadın hareketinin eleştiri oklarını yönelttiği bir konu olmuştur. Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü gereği özel alanla ilişkilendirilip kamusal alandan dışlanmış olan kadınların bu dışlanmışlığa karşı verdiği mücadele, öncelikle eğitim hakkı, çalışma yaşamına katılma ve seçme ve seçilme hakkı üzerinde yoğunlaşmış ve dünya ölçeğinde önemli bölümü yirminci yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen yasal değişikliklere ve düzenlemelere yol açmıştır (Üşür, 1994: 57; Yaraman, 2015: 11). Ancak sözkonusu alanlarda kazanımlar elde eden kadın hareketi, bunun –yasal ya da formel düzenlemelerin– yeterli olmadığını¹⁴ görmüş; “egemen anlamları”/“anlam sistemleri”ni sorgulamaya başlayarak kamusal

¹⁴ Bu noktada, kadınların kamusal alana katılımının çoğunlukla “geleneksel ev içi rollerinin uzantısı” şeklinde (çalışma yaşamında hemşirelik, öğretmenlik vb.; sivil toplum çalışmalarında yardım dernekleri vb.; siyasal partilerde kadın kolları vb.) gerçekleşmesiyle kadınların geleneksel ataerkil rollerini yeniden ürettiğine; kadınların özel alandaki “asli yükümlülüklerin”den sınırlanmadığı bir durumda ve “cinsiyetler arasında paylaşımcı bir iş bölümü”nün yokluğunda, kamusal yaşama katılımın kadınlar açısından “niteliksel bir dönüşüm”e yol açmaktan ziyade, “çifte sömürü” anlamına geldiğine (Yaraman, 2015: 24-26) işaret edilmektedir.

alanın neyi içerdiği, neyi “dışladığı” ve “bunun bedeli” üzerine odaklanmıştır (Üşür, 1994: 57). Böylelikle, “herkese açık, akılcı bir çıkar hesabı ile bireylerin imzaladığı sözleşme üzerine kurulu, bireylerin eşitliğine dayalı genel ve tarafsız yasaların, hakların, özgürlüğün alanı” olarak tanımlanan kamusal alanın gerçekte “özel” olarak tanımlayıp dışladığının “doğal, kişisel, mahrem, duygusal ve cinsel olan”ın alanı, kısacası “hemen herşeyiyle kadınların yaşamlarını sarıp sarmalayan evren” (Üşür, 1994: 57) olduğu keşfedilmiştir.¹⁵ Bu keşif, en net ifadesini, 1960'larda dile getirilen “özel/kişisel olan politiktir” sloganında bulmuştur. Böylelikle, feminizm dikkatini gündelik yaşam alanına, aile ve haneye çevirmiş (Phillips, 2015: 116); önceleri “önemsiz” ve “özel/mahrem” (Üşür, 1994: 57) olarak nitelendirilen ve devletin müdahale alanının dışında tutulan özel alanda olup bitenlerin gerçekte “iktidar ilişkileri tarafından yapılandırılmış”¹⁶ –dolayısıyla da “politik”– pratikler olduğunu öne sürmüş ve bu meseleleri “kamu meselesi” haline getirerek siyasal değişim talep etmiştir (Phillips, 2015: 115).

Bu bakış açısı, siyasetin (mevcut) tanımının ve sınırlarının sorgulanmasını ve genişletilmesi talebini beraberinde getirmiştir. Siyaset yöneten-yönetilen ayırımına, yönetselliğe veya idareye eşitlenmekten/ indirgenmekten (Özman ve Coşar, 2002: 355), yani kamusal kararlarla ve kamusal bir mekânla, bakanlıklarla, parlamentoyla, meclisle, partiler ve baskı gruplarıyla sınırlandırılmaktan çıkıp gündelik yaşamı, aile ve haneyi (evindeki eşitsizliği), evdeki ve işteki cinsel işbölümünü içerecek şekilde genişletilip yeniden tanımlanmıştır¹⁷ (Phillips, 2015: 116, 119, 142). Siyasetin kimlik boyutu ön plana çıkarılarak ve gündelik hayat pratiklerini içerecek şekilde ve “katılım” temelinde yeniden tanımlanması, mevcut demokrasi nosyonlarının eleştirilmesine ve “yönetmel” olana hapsedilmiş olan demokrasi anlayışının ötesinde bir demokrasi tanımının merkeze taşınmasına yol

¹⁵ Kamusal alanın “olumlanan” değerlerinin – “akılcılık, egemen ve özgür birey, hakların eşitliğine riayet, kural koyma yetkisi”– gerçekte “erkek” olanla, kamusal alandan dışlanan değerlerin (duygusallık, irrasyonellik, vb.) ise kadınlarla ilişkilendirildiği ve “liberal kamusal dünyanın anlamlarının, bu dünyanın kuruluşunu bizzat somut bireyler olarak gerçekleştirmiş olan orta sınıf erkeklerin kendi yaşam alanlarının ve çıkarlarının anlamsal ifadesi olduğu” ortaya çıkarılmış ve “soyut ve formel kuralların cinsler karşısında tarafsız olduğunu” ilan eden liberalizmin “ikiyüzlülüğü” deşifre edilmiştir (Üşür, 1994: 58).

¹⁶ Bu noktada, bazı feministler, kamusal-özel ayırımın gerçekte kadınların “tahakküm altında” (Üşür, 1994: 61) olduğu bir alanda olup bitene dair “toplumsal sorumluluğu inkar etmek için kullanıldığında, yalnızca anlamsız değil doğrudan ezici” olduğuna işaret etmektedir (Phillips, 2015: 118).

¹⁷ Feminizmin “kişisel olanı politik olanla eşitleyerek” yalnızca evdeki değil aynı zamanda işteki cinsel iş bölümünü de demokratik tartışmanın içine sokması, yalnızca evdeki ilişkileri ve kararları değil, içinde bulunduğumuz her birliği (işyerleri dahil) demokratikleştirmeye ilişkilendirmesi, demokrasi talebinin, daha çok alanı kapsayacak şekilde genişletilmesini beraberinde getirmiştir (Phillips, 2015: 119, 142, 145-6). Bu çerçevede, “işyeri demokrasisi” de yeniden merkezi bir önem kazanmış, “iş temelindeki katılım üzerinde inşa edilen” daha katılımcı bir demokrasi anlayışının/pratiğinin, işçilerin işyerinde alınan kararları etkilemesiyle siyasal ve ekonomik eşitlik arasındaki “gergin ilişki”yi dönüştürmesi beklenmiştir (Phillips, 2015: 30).

açmıştır. Demokrasinin bir yönetme biçimine indirgenmekten ziyade siyasetin temelini oluşturacak biçimde “kamu içerisinde özgürleşimci bir pratik ve/veya kişinin kendini gerçekleştirdiği bir faaliyet” olarak tanımlanmasıyla “katılım” kavramı da pasif bir biçimde oy sandığıyla sınırlanmaktan çıkmış ve yurttaşları/bireyleri siyasetin nesnesi olmaktan ziyade “doğrudan öznesi” konumuna getirecek biçimde yeniden tanımlanmıştır (Özman ve Coşar, 2002: 341,345-346, 354).

Tam da bu noktada, feminizm eleştiri oklarını, liberalizmin “cinsiyetsiz” ya da “nötr” olduğu varsayılan “yurttaş”¹⁸ kavramına yöneltmiştir. Liberalizm, “yurttaş”ı, “doğuştan diğerleriyle eşit ve özgür olan, kendi yaşamı, kimliği, bedeni üzerinde nihai egemenlik hakkına sahip ve bu egemenliği ancak kendi onayı ile siyasi iktidara devreden ve bu çerçevede hak ve yükümlülüklerle¹⁹ sahip” olan birey²⁰ olarak tanımlamıştır (Üşür, 1994: 57). Her ne kadar kavramın eşit ve kapsayıcı olduğu öne sürülmüş olsa da, başlangıçta yurttaşlığın toplumun bütün kesimlerini içermediğini, özellikle kadınlar açısından bakıldığında “yurttaşlık hakları”²¹ olarak betimlenen “sivil”, “siyasal” ve “sosyal” hakların aşamalı olarak kazanıldığını belirtmek gerekir. Ayrıca, yurttaşlık hak ve görevlerinin yasalar tarafından eşit ve herkesi kapsayacak bir biçimde tanımlanmış olması, bütün yurttaşların bu haklardan eşit bir biçimde yararlandıkları anlamına gelmemektedir. Şöyle ki; “modern” yurttaşlık anlayışı, bireyleri ulus-devletin eşit haklara sahip yurttaşları olarak tanımlayarak farklı kimliklere sahip olmaktan kaynaklanan ihtiyaç ve taleplerin siyasal alanda ifade edilmesine/temsiline engel teşkil etmektedir. Örneğin, eşitliği, “homojenlik” varsayımından hareketle tanımlayan bu yurttaşlık

¹⁸ Günümüzde yurttaşlık kavramı “statü” (“haklar ve ödevler bütünü”); kimlik (“ulusun ve belirli bir toprak parçasının tanımladığı bir siyasal topluluğa ait olma duygusu”); ve “siyasal temsil ve katılım aracılığıyla sürdürülen bir pratik” olmak üzere üç anlamı içermektedir (Marques-Pereira, 2015: 315).

¹⁹ Yurttaşlık kavramı, hakların yanında vergilerin ödenmesi –ki bununla kamusal düzeni finanse etmektedir– askerlik gibi yükümlülükleri de içermekte, bu anlamda yurttaş, “yaptıklarıyla toplumun devamına katkıda bulun(an)” birey olarak tanımlanmaktadır (Üşür, 1994: 59). Kamusal alandaki işlevleriyle tanımlanan bu tür bir yurttaş tanımının sadece kadınları değil, çoğunlukla üretim içerisinde yer alamayan ve askerlik yapamayan engellileri de dışladığı açıktır.

²⁰ Burada, liberalizmin “soyut birey”ininin, “ataerkil bakış açısının ürünü”, dolayısıyla “eril”- olduğunu (Yarman, 2015: 20) da hatırlamak gerekir.

²¹ T. H. Marshall (2000: 21, 25), yurttaşlığı, “medeni” (ifade, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü, adalet hakkı vb.), “siyasal” (siyasal karar alma sürecine katılma –seçme ve seçilme– hakkı) ve “sosyal” (eğitim hakkı ve sosyal hizmetler) olmak üzere üç bölüme ayırmış ve bu hakların oluşumunun sırasıyla onsekizinci, ondokuzuncu ve yirminci yüzyıla rastladığını belirtmiştir. Her ne kadar Marshall’ın çalışması, “doğrusal” ve “erkek-merkezli” olmakla eleştirilse de, önemi, yurttaşlığın “eşitlik üzerine kurulu” bir statü olması gerektiğini belirtmesi (Marques-Pereira, 2015: 317-318), yurttaşlık haklarından birinin kullanılmamasının diğer hakları da tehlikeye düşürebileceğine ve özellikle sosyal haklara referansla, temel ihtiyaçların karşılanamadığı durumda “tam/bütün bir yurttaşlık”tan söz edilemeyeceğine işaret etmesidir (Konda, 2011: 10).

anlayışı, engelli bir birey için en temel yurttaşlık hakkı anlamına gelebilen “erişilebilir” bir şehir talebine kapalıdır. Oysa ki bu talebin karşılanması ve engellilerin hayatın her alanında ve her mekânda görünür kılınması –ki böylelikle, engelli bireyler, insanların rencide edici bakışlarına daha az maruz kalabilir (Bezmez ve Yardımcı, 2008)– engellilere yönelik önyargıların, kalıpyargıların, davranışların ve tutumların değişmesine ve engellilerin toplumsal ve siyasal katılımına katkıda bulunacaktır. Duruma engelli kadınlar açısından bakıldığında ise, her ne kadar yasalar tarafından eşit hak ve özgürlüklere sahip yurttaşlar olarak tanımlanmış olsalar da hem “engelli”, hem “kadın” olmaktan dolayı sivil ve sosyal haklara (eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik) erişimde yaşadıkları olumsuzlukların siyasal haklara erişimi de olumsuz bir biçimde etkilediğini söylemek mümkündür. Engelli kadınların eğitim hakkından etkin bir biçimde yararlanamaması ve bununla bağlantılı olarak oldukça düşük bir oranda istihdam edilmesi,²² kendi hayatlarına dair kararlar alarak bağımsız ve kendi kendine yeten bir yaşam sürmelerine engel teşkil etmekte ve çoğu kez onları başkalarına “bağımlı” hale getirmektedir. Bu nedendir ki, toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve sosyal politikaları merkezine alan çalışmalar yurttaşlığın sosyal ve siyasal boyutlarını birbirine eklemlene iddiası içerirler (Marques-Pereira, 2015: 318).

Buraya kadar, genel olarak kadınların siyasal katılımı meselesi, kamusal alan-özel alan ayrımı, yurttaşlık ve siyaset kavramları ve bu kavramlarda yaşanan dönüşümlere referansla ele alındı. Engelli kadınların siyasal katılımına gelince; bu noktada, öncelikle kamusal alanın yalnızca kadınları değil, genel olarak engellileri de dışlayacak biçimde tahayyül (ve inşa) edildiğini belirtmek gerekir. Kamusal alanın “güç”, “sağlam beden”, “gençlik”, performans/iş ve üretimin dünyası olarak kutsanması; sakat beden, “zayıflık”, “hastalık”, “acı” ve “ölüm”ün ise “özel” addedilip genellikle gizlenmesi ve ihmal edilmesiyle kadınlarla birlikte çocuklar, hastalar, yaşlılar ve engelliler de özel alana itilmiştir. Buna paralel biçimde, içinde yaşadığımız dünyanın büyük bölümü, sanki herkes “fiziksel olarak güçlü”, bütün bedenler “ideal olarak biçimlenmiş” ve herkes acı ve hastalıktan azade bir tempoda çalışabilirmişçesine inşa edilmiştir. Bir başka deyişle, yalnızca mimari değil, hayatın tüm fiziksel ve sosyal organizasyonu, bizlerin ya ortalama bir insanın yapabileceklerini yapabilen güçlü ve sağlıklı insanlar ya da toplumsal yaşama katılamayacak

²² Devlet Personel Başkanlığı Mayıs 2016 verilerine göre, kamuda istihdam edilen 43.151 engelliden 9995’i kadın, 33.156’sı ise erkektir. (2015’te ise kamuda istihdam edilen 40.655 engelliden 9170’i kadın, 31.485’i erkektir.) (<http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri>, erişim tarihi: 08.06.2016). Genel olarak kamuda istihdam edilen engelli sayısında bir miktar artış olmakla birlikte, rakamlar hala engelli kadınların istihdam konusunda engelli erkeklere oranla daha fazla ayrımcılığa maruz kaldığını göstermektedir.

durumda olan bütünüyle engelli insanlar olduğumuzu varsaymaktadır (Wendell, 2010: 341). Aslında bu, zayıflığın/güçsüzlüğün, bedenden kaynaklanan acıların ve bedeni kontrol etmedeki yetersizliğin, “sağlam bedenli”lerin daima sakınmaya, unutmaya, göz ardı etmeye çalıştığı, hor görülen, acınası ve korkulan şeyler olarak algılanmasıyla yakından ilintilidir. Bütün bunlar ise, engellilerin neden “öteki”leştirildiğini açıklamaktadır (Wendell, 2010: 343). Şöyle ki; engelliler, “normal” olanla bütünleşemeyecek ötekiler olarak damgalandırıldıkları ve engellerini kabullenip kendileriyle barışık olmalarına ket vuran “herkes gibi olma”, “normalleşme” baskısına maruz kaldıkları bir sosyalleşme sürecinden geçmektedir. Robert McRuer’ın da belirttiği gibi (2011: 554-555), “zorunlu sağlam bedenlilik sistemi” veya “sağlam bedenli kültür”, hepimizin “sağlam bedenli kimlikleri” ve “sağlam bedenli perspektifleri” tercih ettiğini ve neyi amaçladığımız noktasında uzlaştığımızı varsayarak engellilerden, sürekli olarak şu dillendirilmeyen soruyu başkaları adına olumlu bir şekilde yanıtlamasını bekler: “Evet, ama sonuçta sen de benim gibi olmak istemez miydin?”

Kadın gençliği ve güzelliğine son derece önem veren toplumlarda yaşadığımız göz önüne alındığında, özellikle engelli kadınların bu baskıyı ne denli yoğun hissettiğini tahmin etmek hiç de zor değildir. Engellilere yönelik önyargılar ve kalıpyargılar nedeniyle, (bedeni) “ideal” ve “normal” olana hiçbir zaman uymayacağı düşünülen engelli kadınlar, “görünüm” ve “işlerlik”te –kadına atfedilen toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirme açısından– “normallik” vurgusuyla/baskısıyla, (“başkalarının rahatı için”) sadece engelin tedavi edilmesi veya kontrol altında bulundurulması üzerine odaklanan tıbbi yaklaşımlarla ve zorunlu kısırlaştırma, öjenik, seçici kürtaj ve genetik test gibi üreme ve yaşam haklarıyla ilgili alanlarda mücadele etmek zorundadır (Nosek, 2010: 511). Oysa McRuer’ın da belirttiği gibi (2011: 555), sağlam bedenliler için de “ideal sağlam bedenli kimliğine kesin olarak, bir daha kaybetmemek üzere sahip olmak mümkün değildir”. “Hem sağlam bedenlilik normlarının ‘içsel olarak tümüyle bedenleştirilmesinin olanaksız olması’, hem de sağlam bedenli statüsünün her zaman geçici olması” anlamında aslında herkes “engelli”dir ve engellilik “herkesin yeterince uzun yaşadığı takdirde bir gün bedensel olarak taşıyacağı bir kimlik”tir (McRuer, 2011: 558). Benzer biçimde, Susan Wendell (2010: 339) de, yaşlanmanın “sakatlanmak” olduğunu; genç ve sağlam bedenli olma halinin sürekli olamayacağını ve yeterince uzun yaşayıp aniden ölmediğimiz sürece hastalık, kaza veya yaşlanma nedeniyle hepimizin eninde sonunda sakatlanacağını; bunun farkına varmanın, engelli insanların “öteki” değil, gerçekte “biz” olduklarını (ya da bizden başkası olmadıklarını) görmemize yardımcı olacağını, bu yüzden de “genç ve sağlıklı insanlık modelini/paradigmasını desteklemeyen bir engellilik anlayışı”na

ihtiyacımız olduğunu belirtmektedir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, engellilere yönelik toplumsal önyargıların ve kalıpyargıların yanında, engelli kadınların eril değerlerle tanımlanan kamusal alanda sınırlı varoluşlarının, sivil ve sosyal haklara sınırlı erişiminin, büyük ölçüde “temsiliyet”e indirgenmiş olan mevcut siyaset (anlayışı ve) pratiğinin ve siyasal haklara dair bir farkındalığın eksikliğinin, dünyada ve Türkiye’de engelli kadınları siyasal katılım olanaklarından yoksun bıraktığını öne sürmek mümkündür. Nitekim, çalışmanın bulguları da bunu destekler niteliktedir. Öncelikle, katılımcıların çoğunluğu mevcut siyasal partilere mesafeli olduğunu belirtmekte, kendilerini genellikle engellilik alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarında ifade etmeyi tercih etmektedirler. Ancak katılımcılar, engellilere yönelik önyargıların ve kalıpyargıların engellilerin de bakış açısını büyük ölçüde şekillendirdiğini, bir başka deyişle, engellilerce de içselleştirildiğini ve toplumsal cinsiyete dayalı kalıpyargıların ve eril değerlerin engelli erkeklerin engelli kadınlara yönelik tutumunu büyük ölçüde belirlemesinin, engelli kadınların –engellilik alanında çalışan bir örgütte dahi– karar alma mekanizmalarına katılımını zorlaştırdığını belirtmektedirler. Siyasal partilere katılım konusuna gelince; bu noktada, katılımcılardan istihdam edilmiş olanların tamamının devlet memuru olduğunu ve bu durumu siyasal partilerde yer almamanın nedeni olarak sunduklarını belirtmek gerekir. Ayrıca bu tutumun gerisinde siyasal partilerin engellilere yönelik yaklaşımının²³ da etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Gerçekten de, Türkiye’de siyasal partilerin engellilere yönelik söylem ve politikalarına bakıldığında, yaklaşımlarının büyük ölçüde (ve engellilere yönelik toplumsal önyargılara paralel bir biçimde) Tıbbi modelin izlerini taşıdığını, dolayısıyla da engellilere ilişkin “hayırseverlik/yardımseverlik” eksenli bir bakış açısına sahip olduklarını söylemek mümkündür. Dikmen Bezmez ve Sibel Yardımcı’nın belirttiği gibi (2008), “yardımseverlik” merkezinde şekillenen böylesi bir yaklaşım, yardımı alanı diğerine “muhtaç” ve “minnettar” kılmakta, zaten kaynaklardan/hizmetlerden eşit bir biçimde yararlanmayan bu iki grup arasındaki eşitsiz ilişkiyi yeniden üretmekte, dolayısıyla da “mağduriyeti pekiştirici” bir nitelik göstermektedir. Bu ise, engelli hareketinin “hak-temelli” olarak şekillenmesine engel teşkil etmektedir. Bu durum, engellilerin siyasal temsili açısından da sorun yaratmakta, siyasal partiler tarafından aday gösterilen ve milletvekili seçilenler arasında genel olarak engellilerin özelde

²³ KONDA’nın (2011) *Siyasette Kadınların Temsili* başlıklı araştırması, kadınların siyasetteki düşük temsiline büyük ölçüde siyasal partilerin kadınlara yeterince destek vermemesiyle ilişkilendirildiğini ortaya koymuştur. Türkiye’de genel olarak siyasal partilerde “kadın merkezli” bir bakış açısının eksikliği (Sancar-Üşür, 2000) de göz önünde bulundurulduğunda, engelli kadınların, genel olarak kadınlara kıyasla, hem engelli hem kadın olmaktan dolayı böylesi bir destekten çok daha fazla yoksun bırakıldığını söylemek hiç de abartı olmayacaktır.

ise engelli kadınların sayısının son derece az olmasıyla sonuçlanmaktadır.

Bu noktada bir parantez açıp, Türkiye'de kadınların siyasal katılımını etkileyen faktörler²⁴ arasında önemli rol oynayan “siyasal örgütlenme alışkanlıklarında kadınların siyasal katılımını destekleyecek bir tarihsel mirasın, olumlu örneklerin ve örgütlenme modellerinin” yokluğuna²⁵ da (Sancar, 2008: 177) değinmek yerinde olacaktır. Bu çerçevede, ilk değinilmesi gereken nokta, kadın örgütlenmelerinin ve bağımsız kadın hareketinin gelişimidir. Türkiye'de kamusal alanda cinsler arası eşitlik için mücadele eden kadın örgütlerinin önde gelenlerinin büyük ölçüde siyasal partilerin ve devletin vesayeti altındaki örgütler olması ve kadınların eşit siyasal katılımını hedefleyip gerçekleştirmekten çok “sosyal yardım örgütleri olmaya yönlendirilmiş” olması nedeniyle, kadınların siyasal katılımı sorunu, “1980’li yılların ikinci yarısından başlayıp günümüze kadar güçlenerek devam eden bağımsız ‘kadın hakları hareketi’ sayesinde tartışılır hale gelebilmiş”, 1990’lardan itibaren de bu konuda önemli adımlar atılabilmiştir (Sancar, 2008: 181). İkinci olarak, siyasete katılmak isteyen kadın adayların saptanmasında geçerli olan ölçütlerin erkeklerinkinden farklılaştığını –erkekler için bu ölçütler, “sınıfsal ve bölgesel ayrımlara, meslek ve çıkar gruplarına, etnik/kültür gruplarına, yaş ve siyasal görüşlere göre” şekillenirken, kadın adayların belirlenmesinde politikacıların yakını olanların (ki bu kadınlar, “sadakatinden emin olunan” kadınlardır) ve “kamuoyuna karşı vitrine konacak eğitilmiş, terbiyeli, güzel görünümlü, uyumlu, yabancı dil bilir, ama siyasal deneyimi²⁶ ve temsil gücü olmayanların” tercih edildiğini– (Sancar, 2008: 177) söylemek mümkündür. Buna, siyasal partilerde atanmış/seçilmiş kadın ve erkek politikacılardan beklenen

²⁴ Genel olarak kadınların siyasete katılımını engelleyen faktörler, kadının kamusal alandaki diğer etkinliklere katılımını engelleyen faktörlerden çok da farklılaşmamaktadır (Güneş-Ayata, 2015: 264). Serpil Sancar-Üşür (2000: 204-216), kadınların siyasal süreçlere katılımını engelleyen toplumsal faktörleri, “geleneksel cinsiyet rollerinin önemi (aile-siyaset ikilemi)” (özel-kamusal), “kadınların toplumsal fırsatlardan eşit yararlanamaması” (eğitim, gelir, siyasal katılım), “kadınların siyasal/sivil örgütlere katılımında yaşanan sorunlar”, “siyasal kültür ve cinsiyetçi zihniyet” (“siyasette egemen erkek modeli”); siyasal partilerde kadınların siyasete katılımını engelleyen faktörleri ise “siyasal partilerin kadın-erkek eşitliği politikaları/ideolojik stratejileri”, “siyasal partilerin örgüt modelleri ve Kadın Kolları’nın güçsüzlüğü”, “siyasal parti yöneticilerinin kadın-erkek eşitsizliğine duyarsızlığı”, “farklı siyasal partilerdeki kadınlar arasında iletişim eksikliği” ve “siyasal partiler ile kadın örgütleri/sivil örgütler arasındaki etkileşim eksikliği” olarak sıralamaktadır.

²⁵ Bu noktada, Türkiye’de engelli kadınların siyasal katılımını hedefleyen böylesi bir tarihsel mirasın, rol modellerin ve örgütlenmelerin yokluğunun da engelli kadınlar açısından büyük bir dezavantaj oluşturduğunu ve engelli kadınların toplumsal yaşama ve karar alma süreçlerine tam ve etkin katılımını hedefleyen bir örgütlenme olan Engelli Kadın Derneği’nin oldukça yakın bir tarihte (2011) kurulmuş olduğunu belirtmek gerekir.

²⁶ Bu noktada, siyaseten deneyimsiz bazı kadın milletvekillerinin siyasal parti liderlerinden gelen davet üzerine “son dakika kararıyla” siyasete girdiklerini belirtmesi dikkate değerdir (Güneş-Ayata ve Tütüncü, 2008: 464). Her ne kadar kadınların partilerin daha alt düzeydeki siyasal faaliyetlerine niceliksel olarak yoğun bir katılımından söz edilebilse de, kadınlar niteliksel olarak “apolitik, görünmez ve süreksiz” olmaya devam etmektedir (Sancar, 2008: 177).

görevlerin toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümüne paralellik arz ettiği, kadın politikacıların daha çok siyasal partilerin kültürel etkinlikleri, çocuklar, yaşlılar ve engellilerle ilgili çalışmalara yönlendirildiği (Sancar, 2008: 178) de eklenmelidir.

Katılımcıların altını çizdiği bir başka nokta, seçim sürecinde yaşadıkları sorunlardır. Daha önce de belirtildiği gibi, her ne kadar siyasal katılım yalnızca kurumsal düzeye yani seçme ve seçilme hakkının kullanılmasına indirgenemezse de, siyasal katılımdan söz edildiğinde katılımcılar genel olarak engellilerin özelde ise görme engellilerin oy verme²⁷ sürecinde karşılaştığı sorunlara işaret etmektedirler. Bu sorunlar arasında, bağımsız ve gizli oy kullanımına yardımcı olacak araçların yokluğu, seçim sandığında görevli personelin oy kullanırken onlara –yanlarında bir refakatçi olsa dahi– eşlik etme yönündeki ısrarı, aile fertlerinden biri dahi olsa onlara refakat edenlerin oylarını kendi tercihleri yönünde kullanıp kullanmadığına ilişkin tereddüt/güvensizlik sayılmaktadır. Bütün bunların, seçme hakkını tek başlarına ve gizli kullanmalarına engel teşkil ettiğini belirten katılımcılar, bu konudaki düzenlemelerin ve uygulamaların titizlikle gözden geçirilmesi ve denetlenmesi gerektiğine işaret etmektedirler.²⁸

Toparlamak gerekirse, kamusal alan-özel ayrımının ve liberal yurttaşlık anlayışının sorgulanması, siyasetin ve demokrasinin farklı kimliklerin taleplerinin dile getirilmesine ve sorunlarının çözümüne olanak sağlayacak ve aktif katılımı içerecek şekilde yeniden tanımlanması, genel olarak kadınların siyasal katılımını artırmak açısından oldukça önemli gelişmelerdir. Bunun yanında, kadınların genel olarak kamusal alana katılımını, daha özelde siyasal katılımını sağlamaya yönelik

²⁷ Ayşegül Yaraman (2015: 15), siyasal katılımın “bireysel” ve “toplumsal” olmak üzere iki yönüne işaret eder ve ilkinin özellikle oy verme davranışına ilişkin, birey tarafından tek başına yerine getirilebilecek, dolayısıyla da, her ne kadar davranış nesnesi kamusal alana ait olsa da, kamusal yaşamla ilişkisinin “dolaylı” olduğu bir eylem olduğunu; “siyasal partiye üye ya da siyasal kadroya aday olma” şeklinde gerçekleşen toplumsal siyasal katılımın ise “tümüyle ve doğrudan bir kamusal alan etkinliği” olduğunu belirtir. Kadınlar, onları kamusal yaşama “dolaylı” olarak dahil eden, “yurttaşlık hakkının ancak kısmi bir biçimde ifası” olan ve “özel yaşamın kemikleşmiş cinsiyetçi niteliklerine bir tehdit oluşturmayan” oy verme davranışını –bireysel siyasal katılım–başından beri ataerkil düzen içerisinde çok da engelle karşılaşmadan sürdürmekte; bütünüyle “kamusal eylem” niteliği taşıyan siyasal temsil söz konusu olduğunda ise pekçok engelle –“ev içi roller, cinsiyetçi toplumsallaşma, siyaset yapmak için gerekli beceri yoksunluğu ve ayrımcılık”– karşılaşmaktadırlar (Yaraman, 2015: 17). Ayşe Güneş-Ayata da (2015: 268) kadının bireysel siyasal katılımdaki özerkliğine karşın kamusal siyasal katılımının oldukça sınırlı olmasının, kadınlarla “doğrudan” ve yüz yüze ilişki kuran kadın politikacılara oldukça önemli bir rol yüklediğini belirtmektedir.

²⁸ Bu konuda, Engelsiz Erişim Derneği’nin 17 Kasım 2015 tarihinde başlattığı “Yüksek Seçim Kurulu, Görme Engellilerin Tek Başına Oy Kullanma Hakkını Teslim Et!” başlıklı imza kampanyasını anmak gerekir. Dernek, görme engellilerin uzun yıllardan beri seçimlerde birinin yardımıyla oy kullanmak zorunda kaldığını, bunun ise engellilerin ve farklı ihtiyaçları olan kişilerin tek başına ve erişilebilir bir biçimde oy kullanma hakkının ihlali olduğunu belirterek, basit bir oy şablonu veya oy makinesi gibi araçlarla/sistemlerle, tek başına oy kullanmanın mümkün olduğunu öne sürmektedir. İmza metni için bkz. <https://www.change.org>

yasal düzenlemeler ve uygulamalar da bu çerçevede atılmış önemli adımlardır. Ancak toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, kadınların eğitim hakkından etkin bir biçimde yararlanamaması ve oldukça düşük bir istihdam oranına sahip olması, egemen siyasal kültürün “eril” niteliği, siyasal partilerde “kadın-merkezli” bakış açısının yokluğu gibi etkenler, kadınların eşit siyasal katılımını –Yaraman’ın deyişiyle (2015: 21), “niceliksel katılımın niteliksel bir dönüşümü olanaklı kılacak noktaya ulaşmasını”– engellemektedir. Özellikle engelli kadınların siyasal temsili söz konusu olduğunda, bütün bunlara, engellilere yönelik “hak temelli” olmaktan ziyade “hayırseverlik/yardımseverlik” eksenli bir bakış açısının siyasette de egemen olması, bu bakış açısının ve engellilere yönelik önyargıların ve kalıpyargıların büyük ölçüde engelliler tarafından da içselleştirilmiş olması ve toplumsal cinsiyete dayalı önyargıların ve kalıpyargıların engelli erkeklerin engelli kadınlara yönelik tutumunu büyük ölçüde belirlemesi de eklenmekte, engelli kadınları siyasal katılım olanaklarından yoksun bırakmaktadır. Belirtilmesi gereken bir başka etken, engelli kadınların ihtiyaç ve taleplerini hak temelli bir eksende siyasal alana taşıyacak ve onların siyasal katılımını destekleyecek bir tarihsel mirasın, rol modellerin ve örgütlenmelerin eksikliği/yokluğudur. Bu noktada, öncelikle yapılması gereken, genel olarak kadınların eşit siyasal temsiliyi sağlamak için uygulanan pozitif ayrımcılık politikaları ve kota uygulaması gibi tekniklerle²⁹ engelli kadınların siyasal karar süreçlerine niceliksel ve niteliksel olarak artan oranda katılımının yolunu açmaktır. Bu ise, engelli kadınların eşit siyasal katılımının, “siyasal temsil ilkelerinin demokratikleştirilmesi”ni içeren temel bir demokrasi meselesi (Sancar, 2008: 178) olarak ele alınmasını gerektirmektedir.

6. Sonuç

Sonuç olarak, eğitimin –özellikle de üniversite eğitiminin– toplumla bütünleşmeye, kendine güven duygusunun ve bağımsız hareketin gelişip pekişmesine katkıda bulunarak görme engelli kadınların toplumsal ve siyasal katılımında son derece önemli bir rol oynadığını öne sürmek mümkündür. Ancak katılımcıların eğitimin “örgün eğitim”le sınırlanmaması gerektiğine dikkat çekmesi (burada söz konusu olan, özellikle görme engellilere yönelik kurslardır –bilgisayar kursu gibi), beyaz baston kullanmaya başlamalarını bağımsız hareket ve toplumsal katılım açısından dönüm noktası olarak görmeleri, engelli kadınların eğitim ve istihdamını teşvik edici politikaların hayata geçirilmesi ve engelli kadınlara yönelik

²⁹ Nitekim, Sancar’ın da belirttiği gibi (2008: 178), dünyada kadınların eşit siyasal katılımını/temsiliyi sağlayabilmiş ülkelerin bu başarısının arkasında, bunu amaç edinmiş olan siyasi çabaların yanında, bu doğrultuda kullanılan pozitif ayrımcılık uygulamaları ve kota politikaları gibi özel siyasal teknikler de önemli bir rol oynamaktadır.

politikaların oluşturulması sürecinde engelli kadınların bizzat yer alması, gerek toplumsal gerekse siyasal düzlemde engellilere yönelik toplumsal önyargılar ve kalıpyargılarla mücadele edilmesi, ailelerin ve toplumun eğitilmesi ve “bilinçlendirilmesi” ve toplumda engelliliğe ilişkin bir farkındalık yaratılması, bu süreçte devletin ve medyanın aktif rol alması gerektiğini vurgulaması engelli kadınların toplumsal ve siyasal katılımını artırmada eğitimin yanında başka faktörlerin³⁰ de önemli rol oynadığını göstermektedir.

Ancak bunun, eğitime atfedilen rolü ve önemi hiçbir şekilde azaltmadığının altı çizilmelidir. Aksine engelli kadınların herkes için temel bir hak olan eğitim hakkından yararlanması, istihdam, toplumsal ve siyasal katılımı ilgili sorunların çözümünde kilit rol oynamaktadır. Ancak mevcut yasal düzenlemelerin ve uygulamaların engelli kadınların özellikle eğitim ve istihdamını teşvik açısından yeterli olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin Türkiye tarafından onaylanmış olması bu konuda atılmış önemli bir adım olmakla birlikte, engelli kadınların eğitim ve istihdamını teşvik edici politikaların hayata geçirilmesi ve bu politikaların oluşturulması sürecinde engelli kadınların bizzat yer almaları kritik önem arz etmektedir. Bu noktada, engelli kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık ve kota politikaları gibi özel siyasal tekniklerin uygulanmasının, Türkiye'deki engelli kadınların sorunlarının çözümüne önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, bu sürecin, gerek toplumsal gerekse siyasal düzlemde engellilere yönelik toplumsal önyargılarla mücadeleyi içermesi ve bu süreçte devletin ve medyanın da aktif rol alması gerektiği unutulmamalıdır. Bu, aynı zamanda, toplumda engelliliğe ilişkin bir farkındalık yaratmak ve engelliliğin kabul edilmesi gereken bir farklılık olarak görülmesini sağlamak açısından da son derece önemlidir. Sözü katılımcılardan birinin ifadesiyle noktalayalım: “Topluma şunu öğretmen lazım: Bak böyle insanlar da var. Onlar sadece bir bakımdan bizden farklı ya da senden farklı... [S]adece gözü görmüyo işte. Başka her türlü seninle aynı insan”.

³⁰ KONDA (2011: 50-51) verileri, genel olarak kadınların eğitim oranlarında kısmi bir iyileşme olduğunu, ancak geleneksel toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve istihdam olanaklarındaki yetersizlikler gibi nedenlerle kadınların toplumdaki dezavantajlı konumlarının hala sürdüğünü göstermektedir. Bu durumun, engelli kadınlar için de geçerli olduğunu, hatta hem engelli hem kadın oldukları için engelli kadınların iki kez ayrımcılığa maruz kaldığını, dolayısıyla da engelli olmayan kadınlara oranla çok daha dezavantajlı bir konumda olduklarını söylemek abartı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Barnes, C. ve Mercer, G. (2010), *Exploring Disability*, Cambridge: Polity Press.

Bezmez, D. ve Yardımcı, S. (2008), “Bir Vatandaşlık Hakkı Olarak Sakat Hakları ve Sakat Hareketi”, *Birikim*, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/697/bir-vatandaslik-hakki-olarak-sakat-haklari-ve-sakat-hareketi#.V1pwK75VVwQ> (Erişim tarihi: 06.06.2016).

Bezmez, D., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. (2011), “Giriş”, D. Bezmez vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 17-25.

Charlton, J. (2010), “The Dimensions of Disability Oppression”, L. J. Davis (der.), *The Disability Studies Reader* içinde, New York: Routledge, 147-159.

Connor, D. J. ve Ferri, B. A. (2007), “The Conflict within: Resistance to Inclusion and Other Paradoxes in Special Education”, *Disability & Society*, 22 (1): 63-77.

Devlet İstatistik Enstitüsü (2002), *Türkiye Özürlüler Araştırması*, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014899.pdf> (Erişim tarihi: 04.06.2016).

Devlet Personel Başkanlığı (2016), *Engelli Personel ve ÖMSS İstatistikleri*, <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri> (Erişim tarihi: 08.06.2016).

Erevelles, N. (2005), “Rewriting Critical Pedagogy from the Periphery: Materiality, Disability, and the Politics of Schooling”, S. L. Gabel (der.), *Disability Studies in Education: Readings in Theory and Method* içinde, New York: P. Lang, 65-83.

Fine, M. ve Asch, A. (1988), *Women with Disabilities: Essays in Psychology, Culture and Politics*, Philadelphia: Temple University Press.

Güneş-Ayata, A. ve Tütüncü, F. (2008), “Critical Acts without a Critical Mass: The Substantive Representation of Women in the Turkish Parliament”, *Parliamentary Affairs*, 61(3), 461-475.

Güneş-Ayata, A. (2015), “Türkiye’de Kadının Siyasete Katılımı”, Ş. Tekeli (der.), *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, (6. Baskı), İstanbul: İletişim, 261-278.

KONDA (2011), *Siyasette Kadın Temsili Araştırması*, http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/11/2011_04_KONDA_Siyasette_Kadin_Temsili_Raporu.pdf (Erişim tarihi: 01.06.2016).

Marques-Pereira, (2015), “Yurttaşlık”, H. Hırata vd. (Haz.), *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, (çev. Gülnur Acar-Savran), Ankara: Dipnot, 314-319.

Marshall, T. H. (2000), “Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar”, T. H. Marshall ve T. Bottomore, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* içinde, (çev. Ayhan Kaya), Ankara: Gündoğan, 13-82.

McRuer, R. (2011), “Zorunlu Sağlam Bedenlilik ve Queer/Sakat Varoluş”, D. Bezmez, vd. (der.), *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 549-562.

Nosek, M. A. (2010), “Feminism and Disability: Synchronous Agendas in Conflict”, H. Landrine ve N. F. Russo (der.), *Handbook of Diversity in Feminist Psychology* içinde, New York: Springer, 501-533.

Oliver, M. (1996), *Understanding Disability: From Theory to Practice*, London: Macmillan.

Özman, A. ve Coşar, S. (2002), “Yönetselden Yaşamsala Demokrasi Pratiği: ‘Teminatsız’ Bir Demokrasiye Dair Düşünmek”, E. F. Keyman (der.), *Liberalizm, Devlet, Hegemonya* içinde, İstanbul: Everest, 340-357.

Phillips, A. (2015), *Demokrasinin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları.

Sancar-Üşür, S. (2000), “Siyasal Süreçlere Katılımda Kadın-Erkek Eşitliği”, *Kadın Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*, TÜSİAD, İstanbul: 2000, s. 197-262.

Sancar, S. (2008), “Türkiye’de Kadınların Siyasal Kararlara Eşit Katılımı”, *Toplum ve Demokrasi*, 2 (4), Eylül-Aralık, s. 173-184.

Üşür, S. (1994), “Liberalizmin ‘Cinsiyetten Arındırılmış Birey’i ve Feminist Eleştiri”, *Mürekkep*, 1: 57-61.

Wendell, S. (2010), “Toward a Feminist Theory of Disability”, L. J. Davis (der.), *The Disability Studies Reader* içinde, New York: Routledge, 336-352.

Yaraman, A. (2015), *Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili: Dişiliksiz Siyaset*, 2., İstanbul: Bağlam.